

MAIN CONDITIONS FOR THE PROFESSIONAL ADAPTATION OF PSYCHOLOGISTS IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Reyhan Ahmadova

Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work at
Western Caspian University, Ph.D. in Pedagogy

E-mail: r.akhmadova@wu.edu.az

<https://orcid.org/0000-0002-8060-9953>

Abstract. The research work is aimed at investigating the main conditions for the professional adaptation of psychologists working in the school environment. In the research, professional adaptation, effective activity, the pedagogical collective, and successful interaction with students are analyzed as important factors ensuring successful professional integration. The question "What should a psychologist do and how should they operate?" is clearly addressed in the research, and the necessary factors, skills, and professional qualities for the development of the school psychologist's professional adaptation are characterized. The positive effects of the favorable psychological environment created in schools due to the efforts of school psychologists with sufficient scientific knowledge and practical skills on the quality and productivity of activity are discussed. In the research, the essence of educational institutions, their important role in children's growth, psychological development, and preparing them for independent life in society are discussed, and it is emphasized that every specialist working in school should approach their activity precisely from this context.

Keywords: school psychologist, personality, adaptation, self-awareness, learning environment, student, teaching environment, team, interpersonal relations.

DOI: 10.30546/2709-2488.2025.01.531

To cite this article: Ahmadova R. (2025). Main conditions for the professional adaptation of psychologists in the school environment. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 250, Issue I, pp. 76-88.

Article history: received – 07.02.2025; accepted – 13.03.2025.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏB MÜHİTİNDƏ PSIXOLOQLARIN PEŞƏYƏ ADAPTASIYASININ ƏSAS ŞƏRTLƏRİ

Reyhan Əhmədova

Qərbi Kaspi Universitetinin Psixologiya və Sosial iş kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: r.akhmadova@wu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0002-8060-9953>

Annotasiya. Tədqiqat işi məktəb mühitində çalışan psixoloqların peşəyə adaptasiyasının əsas şərtlərinin araşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Araşdırmada peşəyə adaptasiya, effektiv fəaliyyəti, pedaqoji kollektiv və şagirdlərlə uğurlu qarşılıqlı əlaqəni təmin edən vacib faktor kimi təhlil edilmişdir. “Psixoloq nə etməli və necə fəaliyyət göstərməlidir?” sualına tədqiqat işində əhatəli şəkildə aydınlıq gətirilmiş, məktəb psixoloqunun peşəyə adaptasiyasının inkişaf etdirilməsində zəruri olan amillər, bacarıqlar, peşə keyfiyyətləri xarakterizə edilmişdir. Kifayət qədər elmi biliklərə, praktik bacarıqlara yiyələnmiş məktəb psixoloqunun səyi nəticəsində məktəbdə yaradılan əlverişli psixoloji mühitin fəaliyyətin keyfiyyətinə və məhsuldarlığına göstərdiyi müsbət təsirlərdən bəhs edilmişdir. Tədqiqat işində təhsil müəssisəsinin mahiyyəti, uşaqların böyüməsinə, psixoloji inkişafına təsirləri və cəmiyyətdə onları müstəqil həyata hazırlamaq kimi mühüm rolu müzakirə obyektinə olmuş, məktəbdə fəaliyyət göstərən hər bir mütəxəssisin öz fəaliyyətinə məhz bu kontekstdən yanaşmalı olduğu vurğulanmışdır.

Açar sözlər: məktəb psixoloqu, şəxsiyyət, adaptasiya, özünüdərkətmə, təlim mühiti, şagird, tədris mühiti, komanda, şəxsiyyətlərarası münasibətlər.

DOI: 10.30546/2709-2488.2025.01.531

Məqaləyə istinad: Əhmədova R. (2025). Məktəb mühitində psixoloqların peşəyə adaptasiyasının əsas şərtləri. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 1 (250), səh. 76-88.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 07.02.2025; qəbul edilib – 13.03.2025.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Məqsəd və vəzifə. Tədqiqatın məqsədi məktəb psixoloqları arasında peşə özünüdərkətmə səviyyəsini, məktəb mühitinə uyğunlaşmanı və peşə sərəştəsini artırmaqla peşəkar özünü-dərkətmənin inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir.

Metod. Məqalənin bilavasitə məqsədi məktəb mühitində psixoloqların peşəyə uyğunlaşması problemdir və bu məqsədlə biz sorğudan və K.Rogers və R.Daymond tərəfindən hazırlanmış “Sosial-psixoloji fərdi uyğunlaşmanın diaqnostikası” metodikasından istifadə etdik.

Giriş / Introduction

Dünyada baş verən qloballaşmanın cəmiyyətdə ən çox dəyişməyə məruz qoyduğu faktor – insan münasibətləridir. Münasibət insanın hərəkəti, davranışı, kommunikativ bacarığı, əxlaq normaları çərçivəsində, münasib qaydada tənzimlənir. Yeni əlaqələrdə üstünlük təşkil edən münasibətlər insanın fəaliyyət motivindən birbaşa asılı olur. Münasibət birgə fəaliyyətin məqsədinə görə müəyyənləşir, tənzimlənməsi üçün bir sıra tələblər meydana çıxır. Onlardan biri də sosiallaşmadır. Mühitə adaptasiya, peşəyə adaptasiya sosiallaşmanın əsas problemlərindəndir.

Qloballaşan dünyada mövcud reallığı anlamaq, şəxsiyyət kimi formalaşmaq, cəmiyyətdə öz mövqeyi olan insan kimi təsdiqlənmək üçün insan, ilk növbədə, özünü dərk etməlidir. Özünüdərk ehtiyacı insan şəxsiyyətinin formalaşmasının dinamik mənbəyi və məqsədinə çatmaq vasitəsidir. Bütün sahələr üzrə mütəxəssislərin özlərini peşəkar kimi qəbul etmələri üçün özünüdərkətmə labüddür, təhsil sistemində fəaliyyət göstərən psixoloqlar üçün bu, xüsusi zəruriyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (31.0.2-ci bənd) məktəb psixoloqları “təhsilverənlər” kateqoriyasına daxil edilib. Onların hüquq və vəzifələri təhsilverənlərin – pedaqoji işçilərin hüquq və vəzifələri ilə bərabərlik təşkil edir. Bu fəaliyyətin mürəkkəbliyi təhsil sahəsində çalışan praktik psixoloqların öz peşə xüsusiyyətlərinə malik olmaları ilə xarakterizə olunur. Fəaliyyətin müxtəlifliyi və insan amili ilə iş psixoloqlarda emosional özünüdərk, özünənəzarət bacarıqlarının, eyni zamanda ünsiyyət, nəzakətlik, mühakimə, təmkinlilik, kreativlik, mütəşəkkillik, mənaəviyyatlılıq, vicdanlılıq, emosional müvazinətlik və s. peşə keyfiyyətlərinin mövcudluğunu tələb edir. Praktik psixoloq özünün peşəkarlıq kompetensiyasının sərhədlərini dərk etmək, özünün və başqalarının peşəkar fəaliyyətinin nəticələrini proqnozlaşdırmaq, əvvəlcədən görmək qabiliyyətinə malik olmalıdır. Peşəkar fəaliyyətində uğurlu nəticələrə nail olmaq üçün məktəb psixoloqu yaş və pedaqoji, sosial, ünsiyyət sahəsində yüksək hazırlığa malik olmalı, şagirdin problemlərinə səbr və dözümlə yanaşmalı, onlara nüfuz etməli, bir çox problemlərin aradan qaldırılması üçün

ixtisaslı yardım göstərməlidir.

Cəmiyyətdə aparıcı ictimai-siyasi proseslər fonunda baş verən və iqtisadi həyatın bütün sahələrinə, eləcə də kollektivlərə, qruplara, bu qruplardakı differensiasiya, integrasiya proseslərinə təsir göstərən yeniləşmələr ziddiyyətsiz ötürşür. Məhz ziddiyyətlər, gərginliklər sosial münasibətlərdəki dəyişmələri zəruri edir.

Əsas / Main part

Məktəb mühitində qarşılıqlı münasibətlər sosial mühitin müxtəlif sahələri ilə onların seçici və şüurlu əlaqələrinin bütöv bir sistemini ifadə edir. Münasibətlər insana xarici aləmin obyekt və hadisələrinin yalnız zahiri deyil, həm də mahiyyəti ilə yaxından tanış olmaq imkanı verir. Bu kontekstdə o, mühitin gerçəkliklərini dərk edir, hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini öyrənir. Bütün bunlar son nəticədə insana yaşadığı cəmiyyətdə sosial bələdləşmə imkanı verir və o, davranışını nizamlaya bilir.

Faktlar göstərir ki, pedaqoji mühitdə insanlar arasında yaranmış yeni münasibətlər onların hər bir üzvündə bu və digər xarakterli problemlər yaratdığından həllində çoxsaylı çətinliklər meydana çıxır. Problemin səmərəli həlli üçün yaranmış suallara daha əhatəli cavab tapa biləcək mütəxəssis, əlbəttə ki, məktəb psixoloqudur. Ona görə də pedaqoji kollektivdə müsbət psixoloji təlim mühitinin yaradılması, bu prosesdə məktəb psixoloqunun rolunun müəyyənəşdirilməsi xüsusi elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edən problem kimi diqqəti cəlb edir.

Pedaqoji kollektivdə şəxsiyyətlərarası münasibətlər dəyişkən və mürəkkəbdir. Xüsusilə, ictimai-iqtisadi münasibətlərin dəyişdiyi şəraitdə bu problemin kökləri daha dərinidir. Bu baxımdan, məktəblərdə psixoloqun peşəkar kimi özünüdərkinin xüsusiyyətlərinə təsir göstərən amillər də çoxdur. Aparılan tədqiqatlarla sübut edilmişdir ki, şəxsiyyətin daxil olduğu qrupa münasibəti kollektivdə özünüdərkinə ciddi təsir göstərir. Bu, şəxsiyyətin qrupdakı münasibətlərdən nə dərəcədə razı qalmasından, qrupda tutduğu mövqeyin onu nə dərəcədə təmin etməsindən çox asılıdır. Bu halda kollektivdə psixoloji iqlimin başlıca tərkib hissəsi olan insan münasibətləri iki əsas formada özünü göstərir:

- a) kollektiv üzvlərinin bir-birinə münasibəti;
- b) qrup rəhbərinin (liderinin) qrup üzvləri ilə qarşılıqlı münasibətləri.

Özünüdərək probleminin təhlili göstərir ki, pedaqoji kollektivdə psixoloq şəxsiyyətinin formalaşmasında ən böyük məsuliyyət məktəb rəhbərləri və müəllimlərin üzərinə düşür, çünki onların məktəb psixoloquna münasibəti onun öz peşəsinə adaptasiyasında mühüm amillərdən biri kimi çıxış edir.

Müasir dövrdə məktəbdə psixoloji xidmətin rolu getdikcə artmaqdadır. Məktəbdə uşaq, yeniyetmə və gənclərin psixoloji sağlamlıqlarının qorunma-

sı məqsədlə həyata keçirilən bu xidmət növünün əhatə dairəsi geniş olub bir neçə istiqamətə yönəldilir. Ona görə də psixoloji xidməti həyata keçirən məktəb psixoloqu kifayət qədər elmi biliklərə, praktik bacarıqlara yiyələnmiş mütəxəssis olmalıdır. Çünki onların səyi nəticəsində məktəbdə yaradılan əlverişli psixoloji mühit kollektiv üzvlərinin özünüdəyici imkanlarını artırır, fəaliyyətin keyfiyyətinə və məhsuldarlığına müsbət təsir göstərir. Bu halda şəxsiyyətlərarası münasibətlərdəki xoşagəlməz halların aradan qaldırılması da mümkün olur. Hazırkı elmi-texniki tərəqqi dövründə məktəb psixoloqunun peşəkar kimi özünüdərkini inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənməyin, quruluşunu aydınlaşdıraraq inkişafına yardım etməyin yollarından biri kimi onun öz peşəsinə adaptasiyası götürülür.

Təhsil müəssisəsinin məqsədi və vəzifəsi uşaqların böyüməsinə, psixoloji inkişafına təsir göstərmək, onları cəmiyyətdə müstəqil həyata hazırlamaqdır. Məktəbdə fəaliyyət göstərən hər bir mütəxəssis öz fəaliyyətinə bu kontekstdə yanaşır. Bəs psixoloq nə etməli və necə fəaliyyət göstərməlidir?

İ.V. Dubrovina və onun komandasının apardıqları tədqiqatlardan əldə edilmiş nəticələrə əsasən təhsilə psixoloji xidmət sahəsində fəaliyyət göstərənlər üçün irəli sürülən əsas tezis belədir: “Təhsilə psixoloji xidmət hər bir uşağın mənəvi inkişafını təmin edən psixoloji-pedaqoji şəraitin yaradılmasına, onun psixi sağlamlığının əsasında duran mənəvi rahatlığına istiqamətlənir” [Dubrovina, İ.V., 2004]. Dubrovina bildirir ki, məktəb psixoloqu öz fəaliyyətində peşəkarlığa, yaş qanunauyğunluqlarına, fərdi müxtəlifliyə əsaslanmalıdır. Praktik psixoloq uşaqların psixi inkişafını adekvat qiymətləndirməli, izləməlidir. Onların psixoloji yaşı ontogenezin hər bir mərhələsinə uyğun olmalıdır. Həmin sahədə onlara kömək göstərmək, əslində, məktəb psixoloqunun ən çətin vəzifəsidir. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq İ.V. Dubrovina məktəb psixoloqlarının peşəkar fəaliyyətinin mərkəzində bu məsələləri qoyur: uşağı psixoloji yaşın yeni mərhələsinə – özünü müəyyənləşdirməyə hazırlamaq [Dubrovina, İ.V., 2004].

Məktəb psixoloqunun peşəkar kimi özünüdərkli bir neçə amilin qarşılıqlı təsiri sayəsində baş verir. Onlardan mühüm olanı, ilk növbədə, praktik psixoloqun öz peşəsinə adaptasiyasıdır. Psixologiyada adaptasiya probleminə iki yolla: fizioloji və psixoloji aspektlərdə yanaşılır. Bizi burada maraqlandıran məsələ, sosial mühitə adaptasiyadır.

Məktəb psixoloqunun peşə fəaliyyətinə adaptasiyasında bir sıra faktorlar çıxış edir:

- məktəbin pedaqoji mühitinə adaptasiya;
- pedaqoji kollektivin ayrı-ayrı üzvlərinə, eləcə də kollektivə adaptasiya;
- məktəb rəhbərliyinin idarəetmə tərzinə adaptasiya;
- peşə fəaliyyəti üçün tələb olunan fəaliyyət qaydalarına, vasitə və yollarına, formal rol davranış qaydalarına adaptasiya və s.

Məktəb psixoloqunun peşəyə uyğunlaşmasının ən mühüm şərti təhsil qruplarında qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin xüsusiyyətlərini öyrənərək özünü onlara adaptasiya etməsidir. Məlumdur ki, hər bir fərddə davranışla, fəaliyyətlə bağlı özünəməxsus olan şəxsi dəyərlər qrupun digər üzvlərinin qəbul etdiyi normalarla həmişə üst-üstə düşür. Bu, qrupdaxili qarşılıqlı təsir və uyğunlaşma ilə bağlıdır. Məktəb qruplarında şagirdlərin, eləcə də pedaqoji işçilərin real münasibətləri tam aydınlığı ilə təzahür edir. Ona görə də birgə fəaliyyətin məhsuldar təşkili üçün diqqət mərkəzində saxlanılmalı olan digər aktual problem təhsil qruplarının birgə fəaliyyət şərtlərinin öyrənilməsidir. R.Əliyev problemlə bağlı fikrini belə açıqlayır: “Bazar iqtisadiyyatı, Qərbə inteqrasiya və ideoloji sistem insanlardan bir sıra keyfiyyətlər kompleksi tələb edir ki, bunlardan biri də ünsiyyətə girə bilməkdir. İşgüzar münasibətlər, mənəvi-psixoloji yaxınlıq, məsələlərə aydın, konkret yanaşma, dinləməyi bacarmaq və s. ünsiyyət prosesində mühüm yer tutur” [Əliyev, R., 2007].

Əksər tədqiqatçılar qarşılıqlı münasibətlər probleminə şəxsiyyətin struktur xassəsi kimi yanaşırlar. Müasir psixologiyada perseptiv-koqnitiv stilin parametrlərinin psixoloji məzmunu ilə bağlı olan bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Onlardan biri də A.M.Mustafayevin “Birgə fəaliyyət şəraitində şəxsiyyətlərarası qavrayışın dinamikası” mövzusunda dissertasiya işidir. Müəllif bu tədqiqat işində sosial persepsiya probleminin tədqiqinin əsas istiqamətləri, sosial qavrayış və sosial idrak, birgə fəaliyyət şəraitində şəxsiyyətlərarası qavrayışın prinsipləri, sosial-perseptiv proseslərin atributiv-fəaliyyət vasitəliliyi, qrupda şəxsiyyətlərarası qavrayışın tədqiqinin metodik problemləri və metodları, tədris prosesində şəxsiyyətlərarası qavrayışın əsas xüsusiyyətləri məsələlərini geniş araşdırmışdır. Onun gəldiyi nəticələrə görə “şəxsiyyətlərarası qavrayışın və anlamanın nə dərəcədə düzgün, tam və adekvat olması özünü, xüsusilə birgə fəaliyyət şəraitində biruzə verir, bir tərəfdən, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yaxşılaşmasına, digər tərəfdən, birgə fəaliyyət nəticələrinin keyfiyyətinə həlledici təsir göstərir, insana öz fəaliyyətini optimallaşdırmaq yollarını axtarmaqda əlverişli şərait yaradır” [Mustafayev, A., 2004].

N.L.Xanin qloballaşma şəraitində təhsil qruplarının yeni şəraitə adaptasiyası üçün islahatların aparılmasının zəruriliyini ənənəvi cəmiyyətdə insanların kapitalizmə qədərki iqtisadi münasibətlərlə yaşamaları ilə əlaqələndirir. Belə cəmiyyətlərdə təhsilin səviyyəsi aşağıdır, ailədaxili sosial əlaqələr aparıcı əhəmiyyət kəsb edir, insan dəyərlərində dini sistem üstünlük təşkil edir. Bu halda şəxsiyyət özünün dəyişməsinə böyük tələbat hiss edir. Belə cəmiyyətlərdə sənayenin inkişaf sürəti ona aparır ki, hər kəs artıq yeni ictimai-iqtisadi əlaqələr axtarır. İstehsalın yeni tipinə keçidlə bağlı olaraq təhsil, məişət komfortu və informasiya texnologiyalarının səviyyəsinin artması isə dəyişmənin nəticələrini ifadə edən proseslər-

dəndir [Xanin, N.L. 1989].

Təcrübə göstərir ki, müəllimlər qrupların yaradılmasında xeyli çətinliklərlə üzləşirlər. Onlar bir qayda olaraq idrak motivlərinin formalaşmasına önəm verir, bu və ya digər dərəcədə sosial motivlərdən yararlanmağa çalışırlar. Əməkdaşlıq motivlərindən şagirdlərin tədris fəaliyyətində səmərəli istifadə məsələsi isə diqqətdən kənarda qalır.

Bütün bunlar psixoloqun məktəb mühitində, peşəkar sahədə sosiallaşması, bir sözlə, sosial refleksiyanın yaranması sayəsində reallaşır. Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əlizadə bu problemlərin mərkəzində “şəxsiyyətin sosial psixologiyası” məsələsini qoymuşlar. “Şəxsiyyətin sosial psixologiyası problemləri müasir dövrdə xüsusilə aktuallaşmış. Bu problemin həlli isə qeyd-şərtsiz şəxsiyyətin sosiologiyası problemlərinin öyrənilməsindən asılıdır. Şəxsiyyətin sosiologiyasının öyrənilməsi respublikada sosial psixologiyanın inkişafı üçün önəmlidir. Klasik psixoanaliz, analitik psixologiya, şəxsiyyətlərarası psixoanaliz, şəxsiyyətin əlamətləri nəzəriyyəsi, əlamətlərin faktor təhlili nəzəriyyəsi XX əsr şəxsiyyət psixologiyasının önəmli sərvətləridir” [Əlizadə, Ə., Əlizadə, H. 2008].

O.A.Zarjiskaya hesab edir ki, “sosiallaşan insanın yalnız davranışı, düşüncələri, münasibətləri deyil, bütövlükdə “bədəni sosiallaşır”. O, sosiallaşmanın mahiyyətini aşağıdakı səviyyələrə bölür.

1. *Sosial davranışın, birgə fəaliyyətin dəyər-məna baxımından nizamlanması:*

a) şəxsiyyətin formalaşması, fərdin ətraf aləm və insanlarla münasibətlər sisteminə daxil olmasını şərtləndirən dispozişon komponentdir;

b) öz bədəninin mahiyyəti və onun təzahürünün qiymətləndirilməsinə yönəldilmiş normativ komponentdir (Subyektin konkret sosial qrupa identifikasiyası prosesinin nəticəsi olaraq yalnız davranış deyil, eyni zamanda sosial-praktik fəaliyyət formalaşır, digərlərinin sosial davranışı və fəaliyyəti qiymətləndirilir);

2. *Şəxsiyyətin dəyər oriyentasiyası.* Bu halda sosial dəyərlərin sosial normalara uyğunluğu hər hansı mədəni mühit çərçivəsində həyat qabiliyyətini təmin edən sistem yaradır.

3. *Sosial dərk etmə prosesi ilə bağlı olan refleksiv səviyyə.* Burada “refleksiya” kommunikativ aspektdən qəbul olunur. Konkret sosial davranış aktlarının, yaxud xüsusi olaraq təşkil edilmiş fəaliyyətin “bədən dəyərləri”ni, şəxsi bədən normalarını formalaşdıran, bədənə formalaşmış münasibət yaranan funksional sistemin yaranmasını tələb edir [Zimbardo, F., Lyayppe, M., 2011].

O.A.Zarjiskaya bədənə sosiallaşmasının sxemini belə müəyyənləşdirir: bədən hərəkətləri, koqnitiv vasitələr, fikri strukturlar və emosional təəssüratlar [Zarzhitskaya, O.A. 2007].

D. Feldşteynə görə, sosial inkişafı ilə bağlı məsələlərin özünəməxsus problemləri var. Həmin problemlər inkişafın spesifik qanunauyğunluqları, şüurlu,

məqsədyönlü fəaliyyətin formalaşması, real və xəyali obyektlərlə əməliyyat bacarığının yaranması, subyektin daxili mövqeyinin möhkəmlənməsi və s. kimi mühüm məsələləri əhatə edir. Hər bir yaş dövrünün müəyyən mərhələsində sosial yetkinlik intellektual inkişafı qabaqlayır. Beləliklə, qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına yönəlmiş fəaliyyətdə sosial təcrübənin mənimsənilməsi baş verir, insanın sosial mövqeyi formalaşır. Əşyavi-praktik fəaliyyət prosesində isə sosial varlıq olan insanın insana münasibətinin dəyişməsi, mükəmməlləşməsi baş verir. Subyektin yeni mövqeyini təmin edən daha mürəkkəb əşyavi mühitin mənimsənilməsi üçün yeni əlaqələr yaranır. Bu mürəkkəb əlaqələr zəminində yeni əşyavi-praktik fəaliyyət qurulur və yeni sosial təcrübə toplanır.

Məktəb psixoloqunun peşəyə adaptasiyasının digər mühüm faktoru məktəb kollektivinə adaptasiyadır. Nəzərə almaq lazımdır ki, məktəb psixoloqunun işi məktəbin və ailənin tələbləri və özünün seçdiyi yollarla uşağın məhsuldar hərəkəti üçün şərait yaratmaq, bu seçim nəticəsində kollektivdə yaranmış münasibətləri həll etməkdir. Psixoloqun fəaliyyəti əksər hallarda uşağın real olaraq yaşadığı sosial, ailəvi, pedaqoji sistemdə (uşağın real sosial əhatəsi) yaranır. Onun fəaliyyəti pedaqoji heyətlə birlikdə məktəb mühitinin, inkişaf imkanları və şagirdə olan tələblərin təhlilini; tədris və inkişafın effektivlik kriteriyalarının müəyyən edilməsini; uğurlu tədris və inkişafı şərtləndirən amil kimi nəzərdən keçirilən tədbirləri, forma və metodların hazırlanması və tətbiqini; bu şərtlərin daimi fəaliyyət göstərən sistem formasına gətirilməsini ehtiva edir.

Pedaqoji kollektivdə qarşılıqlı münasibətləri tənzimləmək və bu zəmində şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir göstərmək yaradıcılıq, elmlilik, praktiklik tələb edir. Praktik psixoloqun uğurlu fəaliyyəti müəllimlərdə bu sahəyə maraq yaradılmasından və onların psixoloji xidmətdən yararlanmalarından asılıdır. Praktik psixoloq işində yalnız o zaman uğurlu nəticələr əldə edir ki, pedaqoji kollektiv onunla birgə fəaliyyət göstərsin və fərdi yanaşmanın səmərəli yollarından istifadə etsin.

Psixoloq məktəbin psixoloji iqlimini normallaşdırmaq üçün pedaqoji prosesi daim müşayiət etməlidir. Müşayiət uşağın uğurlu təhsili və inkişafı, sosial-psixoloji şərtlərin yaradılması üçün psixoloqun peşəkar fəaliyyət sistemidir:

- şagirdin təbii inkişafına nəzarət etmək (hər bir uşağın daxili aləminin şərtsiz dəyəri);
- müstəqil yaradıcı inkişaf üçün şərait yaratmaq;
- şagirdin psixoloji mühitində pozitiv münasibət formalaşdırmaq (sosial şəraitdən səmərəli istifadə yollarının öyrədilməsi, tədris prosesinə marağın artırılması, pedaqoq və valideynlərlə əlverişli münasibətlərin qurulması).

Psixoloqların kollektivə adaptasiya imkanlarını müəyyən etmək üçün əvvəlcə bir neçə məktəbdə psixoloqlarla fərdi tədqiqat aparıldı. Sumqayıt şəhəri,

39 nömrəli tam orta məktəbin psixoloqu K.Süleymanova məktəbdə kollektivə adaptasiya probleminin olmadığını bildirərək bir neçə istiqamətdə iş apardığını vurğuladı: psixodiyagnostika, psixokorreksiya, psixoprofilaktika, psixoloji maarifləndirmə, psixoloji məsləhət və inkişafetdirici iş. Qeyd olunan istiqamətlərdə iş aparmaq üçün praktik psixoloq şagirdlərin diqqəti, hafizəsi, əqli və yaradıcılıq imkanları, xarakteri və qabiliyyətlərini öyrənmək məqsədilə dərslərdə və dərslərdən kənar tədbirlərdə müəllimlər, məktəb rəhbərləri və valideynlərlə birgə iştirak edir.

K.Süleymanova psixoloji müşayiət üzrə işin aşağıdakı istiqamətlərini göstərir:

- şagirdin psixoloji-pedaqoji statusunun və onun inkişaf dinamikasının sistemli şəkildə izlənilməsi (uşağın xüsusiyyətləri, onun problemləri və çətinlikləri ilə bağlı informasiyanın toplanması);
- şagird şəxsiyyətinin inkişafı və onun uğurlu təhsili üçün psixoloji-pedaqoji şəraitin yaradılması;
- şagirdin uğurlu inkişafı üçün şərait yaradan fərdi və qrup şəklində psixoloji inkişaf proqramlarının tətbiqi;
- problemli uşaqlara yardım göstərilməsi üçün psixoloji-pedaqoji şəraitin yaradılması, tədbirlər sisteminin hazırlanması və tətbiqi.

Sumqayıt şəhəri və Bakı şəhərinin kontrol, eksperimental məktəblərində psixoloqlarla apardığımız söhbətlərdən, sorğulardan belə aydın oldu ki, onlar məktəb mühitinə, peşə fəaliyyətinə xas olan xüsusiyyətlərə, tələb və normalara adaptasiya olmaq üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirlər.

I. Tətbiqi diaqnostika. Çox vaxt məktəb rəhbərliyi və müəllimlərdə belə bir təsəvvür yaranır ki, psixoloqun uşaqlarla işi yalnız yoxlamaı özündə ehtiva edir, halbuki diaqnostika məktəb psixoloqunun tətbiqi fəaliyyət formasıdır. Psixoloqun məktəbdə diaqnostik işi ilə əlaqədar bir neçə problem yaranır: yoxlamanın nəticələri ilə nə etməli, metodikanı konkret təhsil problemləri ilə necə uyğunlaşdırmalı? Diaqnostika metodları, həmçinin inkişafetdirici olmalıdır. Diaqnostik işin məqsədləri aşağıdakılardır:

- 1) məktəblinin sosial-psixoloji portretinin tərtib edilməsi;
- 2) “çətin” məktəblilərə yardım göstərilməsi yollarının müəyyən edilməsi;
- 3) psixoloji müşayiətin vasitə və formalarının seçilməsi.

Biləsuvar rayonu, Xırmandalı kənd, Ceyhun Məhərrəmov adına 1 nömrəli tam orta məktəbin psixoloqu Cahangir Kazımov diaqnostik araşdırma aparılmasının məqsədləri kimi aşağıdakıları qeyd edir:

- a) standart məktəbdə tədrisin təşkilinin mümkün olmadığı aşağı inkişaf səviyyəli uşaqların aşkar edilməsi;
- b) xüsusi psixo-pedaqoji və ya sosial yardıma ehtiyacı olan uşaqları, koqni-

tiv prosesləri qismən pozulmuş (pedaqoji baxımsızlıq, sosial-pedaqoji adaptasiya problemləri, emosional-iradə sferanın pozulması və s.) uşaqları aşkarlayaraq, onlar üçün korreksiya məşğələlərinin təşkil edilməsi;

c) mümkün çətinliklərin profilaktikası məqsədi ilə inkişaf xüsusiyyətlərinə malik uşaqların aşkar edilməsi.

II. Psixi korrektə və inkişafetdirici iş.

a) inkişafetdirici iş – bütöv psixoloji inkişaf üçün sosial-psixoloji şərtlərin yaradılması (psixoloji cəhətdən “müvəffəqiyyətli” məktəblilər üçün);

b) korreksiya işi – tədrisin, davranışın konkret problemlərinin həlli (psixoloji cəhətdən “müvəffəqiyyətsiz” məktəblilər üçün);

Validəynlərin müraciəti ilə C. Kazımov tərəfindən həyata keçirilən diaqnostika, həm də korrektə və inkişafetdirici işin istiqamətlərini müəyyən etmək üçün əsas kimi göstərilir. Onun qənaətinə görə, korrektə və inkişafetdirici iş – uşağın şəxsiyyətinə təsir göstərməklə uşağın korreksiyada könüllü iştirakına, sosial-mədəni mühitin, fərdi xüsusiyyət və tələblərin nəzərə alınmasına əsaslanmalıdır.

İnkişafetdirici iş, uşağın psixi həyatının (idrak, şəxsiyyət, emosional sfera) bir çox sahələrinə istiqamətlənir. İnkişafetdirici işin formaları bunlardır: inkişafetdirici məşğələlər, treninqlər, psixoloqla konsultativ görüşlər, qrup və ya fərdi oyunlar və s.

Nəsimi rayonu, 28 nömrəli tam orta məktəbin psixoloqu N.Xəlilova uşaqların valideynləri ilə əməkdaşlıq şəraitində işlədiyini bildirir. Onlarla fərdi olaraq, valideyn iclaslarında görüşür, uşaqlar haqqında məsləhətlər verir, onlara psixi inkişafın qanunauyğunluqları və sosial inkişaf şəraitinin şərtləri haqqında danışır. Uşağın tərbiyəsinin onların şəxsi problemləri ilə sıx əlaqədar olması məsələsinin böyüklərin dərk etməsinin vacibliyi də valideynlərin diqqətinə çatdırılır.

N.Xəlilova da məktəbdə psixokorreksiya işi apardığını bildirir. Onun bu sahədəki fəaliyyəti şəxsiyyətin sosial-psixoloji tərəfləri ilə bağlıdır. Bir çox hallarda psixoterapiyadan: musiqi, söz və artterapiyadan istifadə edir.

III. Məktəblilərə məsləhətlərin verilməsi və onların maarifləndirilməsi.

Maarifləndirmə məktəblilərin yaş tələbləri, dəyərləri, inkişaf səviyyələri, real qrup vəziyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən sorğulara cavab kimi həyata keçirilir. Konsultasiya əsas etibarilə, yuxarı sinif şagirdlərinə istiqamətlənmişdir, könüllülük və gizlilik tələblərinin mütləq yerinə yetirilməsi şərtilə həm məktəblinin, həm də valideynlərin sorğusu üzrə aparılır.

IV. Psixoloji dispetçer funksiyasının yerinə yetirilməsi (məktəbdaxili əlaqə və münasibətləri nizama salan, pedaqoji münəqişələri həll edən, problem-situasiyaları yoluna qoyan işçi). Problemin səlahiyyət çərçivəsindən kənara çıxdığı və onun məktəb daxilində həll edilməsi zəruri olduğu hallarda psixoloqun bu sahədəki fəaliyyətinə ehtiyac yaranır. Psixoloqun dispetçer fəaliyyəti aşağıda-

kı mərhələləri ehtiva edir:

- səlahiyyətli mütəxəssislərlə birgə problemin həll yolunu tapmaq;
- digər peşə mütəxəssislərinə məktəbin müvafiq mütəxəssisləri ilə əlaqə yaratmağa kömək etmək;
- həyata keçiriləcək tədbirləri sənədləşdirmək;
- problemin həlli zamanı şagirdlərin mənafeyini müdafiə etmək.

Məktəb psixoloqlarında məktəb mühitinə adaptasiyanı asanlaşdıran amillərdən biri də onlarda peşə ixtisası üzrə formalaşmış səriştələrdir. Psixologiyada istər peşəkar səriştənin, istərsə də strukturun müəyyən olunmasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. L.Ş.Əmrahlıya görə, peşəkar səriştə psixoloqun burada kifayət qədər yüksək səviyyədə psixoloji fəaliyyət, psixoloji ünsiyyət həyata keçirməsi, psixoloqun şəxsiyyəti reallaşdırması, məktəblilərin tədris və tərbiyəsində müsbət nəticələr əldə etməsidir. Səriştəliliyin strukturunda aşağıdakılar qeyd olunur:

- psixoloqun şəxsiyyəti;
- psixoloji fəaliyyət;
- psixoloji ünsiyyət;
- psixoloqun əməyinin məhsuldarlığını xarakterizə edən iki komponent – şagirdlərin təhsil səviyyəsi və tərbiyəsi.

Səriştəli psixoloqun fəaliyyətində aşağıdakı məsələlər üstünlük təşkil etməlidir:

- peşəkarlıq üçün tələb olunan psixoloji biliklər;
- peşəkar psixoloji bacarıqlar;
- psixoloqun peşəkar psixoloji mövqeyi, peşə fəaliyyəti üçün tələb olunan meyarlar;
- psixoloq tərəfindən peşəkar bilik və bacarıqlara malik olma səviyyəsini təmin edən fərdi xüsusiyyətlər [Əmrahlı, L., 2007].

Qeyd olunur ki, bilik və bacarıqlar psixoloq əməyinin obyektiv cəhətləri, mövqelər və fərdi xüsusiyyətləri, onun peşəyə uyğun olmasının subyektiv xarakteristikalarıdır. Hər ikisinin uyğunluğunu psixoloq peşəsinin “psixoloji modulu” adlandırır ki, o, da peşəkar səriştənin hər blokunda hesablanı bilər.

İ.V.Dubrovina, A.K.Markova, L.Ş.Əmrahlı, F.A.Cəbrayıllova, D.B.qlazkov, S.A. Drujilov və b. mütəxəssislərin fikirlərindən çıxış edərək məktəb psixoloqunun səriştəlilik modelini cədvəl 1-də göstərildiyi kimi təsvir etmək olar.

cədvəl 1. Məktəb psixoloqunun peşəkar səriştəlilik modeli

psixoloqun vəzifə funksiyaları	Görülən işin psixoloji modulu			
	Psixoloq əməyinin zəruriliyi		Psixoloq əməyinin psixoloji xarakteri	
	peşə bilikləri	peşə bacarıqları	peşə mövqeyi	psixoloqun peşə uğurları
əmək prosesi	psixoloji fəaliyyət və ünsiyyət	özünükeşf, özünüfəallaşdırma, sosial refleksiya	özünütəhsil, təcrübənin mənimsənilməsi	psixoloji təfəkkür, peşə özünüdərk
məqsəd	psixoloq şəxsiyyəti, şagirdlərin təlim-tərbiyəsi	şagirdlərin psixoloji sağlamlığının qorunması	özünü peşəkar kimi qiymətləndirmə	özünü reallaşdırma və özünü aktualaşdırma

Cədvəldən də göründüyü kimi, səriştəliliyin hər beş komponentini istənilən psixoloqun obyektiv zəruri bilik və bacarıqlarının, onun subyektiv mövqeyinin və psixoloji xüsusiyyətlərinin analizi vasitəsilə xarakterizə etmək olar. Bunlara psixoloji təfəkkür, müşahidə bacarığı, refleksiyası, özünüqiymətləndirmə, məqsədqoyma, məqsədyönlülük və s. aid edilir.

Bu meyarlar adaptasiya zamanı məktəb psixoloqunun qarşılaşdığı çətinlikləri əhatə etməklə yanaşı, onun konstruktiv tərəflərini də izah etmək üçün faydalıdır. Məktəb psixoloqunun peşə çətinlikləri ilə qarşılaşması, ilk növbədə, onun peşə təkmilləşməsinə, şəxsi inkişaf pozulmalarının korreksiyasına, iradi-emosional sferadakı ləngidici təsirlərin aradan qaldırılmasına, eləcə də öz peşəsinə münasibətinə təsir edir. Bütün bunlar məktəb psixoloqunun peşə özünüdərkinin formalaşmasına ya inkişafetdirici, ya da ləngidici təsir göstərir.

Digər tərəfdən, məktəb psixoloqunun bilavasitə ünsiyyətdə olduğu şagirdlər onun çətinliklərini hiss edirlər. Onlar psixoloqun fəaliyyət və rəftarında, işə münasibətində baş verən dəyişikliklərə daha həssaslıqla yanaşırlar. Bu cəhət onların psixoloqa münasibətində emosional maneələr yaradır. Yaranmış vəziyyət məktəb psixoloqunun rastlaşdığı çətinlikləri daha da dərinləşdirir. Bu halda, məktəb psixoloqunun peşə çətinliklərinin şagirdlərdə doğurduğu emosional hal dezadaptasiyanın əsas amili kimi götürülə bilər. Psixoloqda özünün peşəyə dezadaptasiyasına əmin olduğu hallarda mənfi emosional vəziyyət yaranır. Belə olan halda psixoloqda özünüdərid, kollektivə yadlaşma vəziyyətindən başlayaraq stress və depressiyaya qədər müxtəlif gərginliklər:

- tənhalıq hissənin güclənməsi;
- özünüqiymətləndirmə və özünənəzarətin zəifləməsi;
- davranışda dəyişikliklərin: aqressivliyin artması, intellektuallıq və mənəvi tələbatların azalması, peşəsinə və hətta ətrafdakılara laqeydlik hissənin yaranması;
- şagirdlərə psixoloji yaxınlıq istəyinin zəifləməsi;
- peşə özünüdərkinin zəifləməsi yarana bilər.

Məktəb psixoloqlarının rastlaşdıqları çətinliklərlə bağlı qeyd edilənlər onların peşə özünüdərk prosesində yaratdığı mənfi nəticələndir. Həmin nəticələr hər bir psixoloqun fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərindən və çətinliklərin xarakterindən asılı olaraq müxtəlif səviyyədə özünü büruzə verir.

Tədqiqatda daha etibarlı nəticələr əldə etmək üçün 42 nəfər psixoloqla keçirdiyimiz sorğu və testləşdirmə əsasında onların məktəb mühitinə adaptasiya kanlarını müəyyənləşdirdik. Əvvəlcə onlarla anket sorğuları apardıq. Sorğuda ingilis psixoloqu R.Bernsin peşə fəaliyyətində özünüdərk etmə bacarığının müəyyənləşdirilməsi üçün təklif etdiyi sadə suallar siyahısının modifikasiya edilmiş variantından istifadə etdik [Berns, R., 1989].

Sorğuların cavablarını təhlil edərək belə nəticəyə gəldik ki, iştirakçıların yalnız 19 %-i peşə bacarıqları üzrə məsələlərin həllində qətiyyətlidirlər. Onların 59 %-i bu sahədə özünün peşə səriştəliliyinə güvənmir, 26 % psixoloq üzləşdikləri problemləri qismən də olsa, həll edə biləcəklərini düşünürlər.

Aparılan sorğu əsasında belə məlum oldu ki, peşəkar sahədə şəxsi keyfiyyətlərin, xüsusiyyətlərin uyğunlaşması son nəticədə peşəkarlıq səriştəsini artırır, özünüdərk intensivləşdirə bilər. Anket sorğusu əsasında əldə etdiyimiz bu nəticələr fərziyyəyə uyğun gəlsə də, daha etibarlı dəlillər əldə etmək üçün test sorğularından istifadə etdik. Bu vasitə K. Rocers və R. Deymond tərəfindən işlənmiş “Şəxsiyyətin sosial-psixoloji adaptasiyası”nın diaqnostikası metodikası oldu.

Test nəticələrinin şərhı zamanı məlum oldu ki, eksperimental və kontrol qruplar üzrə tədqiqata cəlb olunmuş psixoloqların göstərdikləri nəticələr bir-birinə çox yaxındır, bəzi hallarda isə üst-üstə düşür. Məsələn, “başqalarını qəbul etmək” (87 %) - “başqalarını qəbul etməmək” (13 %), “daxili nəzarət” (29 %) - “xarici nəzarət” (71%) olmuşdur.

Nəticələrin təhlili məktəb psixoloqlarının tədqiqata qədərki adaptasiya səviyyəsini göstərir. Fəal psixoloqların cavabları əsasında əldə olunan müsbət nəticələr orta göstərici kimi 23 % təşkil etmişdir. Onlarda adaptivlik imkanları genişdir. Özləri haqqında yalan məlumatlar vermir, özünüifadədən çəkinmirlər, davranışın situativ tərəflərini düzgün qiymətləndirirlər. Onların fəaliyyətində emosional rahatlıq üstünlük təşkil edir. Daxili nəzarət və xarici nəzarət, eləcə də peşə sahəsi üzrə dominantlıq imkanları normaya adekvatdır. Problemdən qaçmır, onun səmərəli həll yolunu axtarıb tapa bilirlər.

42 nəfər məktəb psixoloqundan yalnız 9 nəfəri adaptivlik bacarığına malikdir. Bu göstəricilərə uyğun gələn məktəb psixoloqlarının peşəyə adaptasiyası və bu zəmində, peşə özünüdərk imkanları da geniş olacaqdır. Ona görə də əldə edilən nəticələr əsasında bir sıra ümumiləşdirmələr apara bilərik.

Məktəb psixoloqunun adaptivlik bacarığının inkişaf etdirilməsi üçün zəruri olan amilləri xarakterizə edək: psixoloji fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün ay-

dın məqsəd və vəzifələr qarşıya qoyulmalı, səmərəli təsir vasitələri və metodları, psixoloji təsir vasitələri tətbiq olunmalı, özünütəhlil aparılmalı, psixoloq vacib olan səriştə və bacarıqlara, psixoloji keyfiyyətlərə (erudisiya, məqsədyönlülük, pedaqoji təfəkkür) malik olmalı, fənn müəlliminin, metodistin peşəkar mövqeyindən yararlanmalıdır. Eyni zamanda fəaliyyət motivasiyasını yüksəltmək, özünəinam formalaşdırmaq, psixoloji ünsiyyətə cəlb etmək, öz şəxsiyyətinin müsbət tərəflərini dəyərləndirmək və s. xüsusiyyətlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Məktəb psixoloqunun peşəyə adaptasiyasının əsas faktorları araşdırılmış, bu istiqamətdə geniş təhlillər aparılmış, anket və test sorğuları həyata keçirilmişdir. Sorğular əsasında əldə edilmiş nəticənin ümumi təhlili tədqiqata başlamazdan əvvəl məktəb psixoloqlarının adaptasiya səviyyəsini əks etdirir. Anket və test sorğuları nəticəsində psixoloqların məktəb mühitinə adaptasiya olunma bacarığının normadan aşağı olduğu məlum olmuşdur.

Aparılan araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, məktəb psixoloqları arasında peşəkar özünüdərk inkişafı dəstəkləyici iş mühiti yaratmaqla mümkündür. Fərdi xüsusiyyətlər, şəxsi keyfiyyətlər, idrak fəaliyyəti, peşə səriştəsi, peşə maraqları, peşə biliklərinin inkişaf etdirilməsi məktəb psixoloqlarının peşəyə adaptasiyasında əsas komponentlər kimi çıxış edir. Məktəb psixoloqunun peşəyə adaptasiyasının digər mühüm faktoru məktəb kollektivinə uyğunlaşma ilə izah olunur.

Psixoloq məktəb mühitinə adaptasiya yolu ilə peşəyə adaptasiya olmaq üçün özünəinamlı, təşəbbüskar, təşkilatçı olmalı, maraq və ünsiyyət dairəsini daim genişləndirməli, insanları cəlb edərək emosional dözümlülüyünü qorumağı bacarmalı, məsuliyyət hissini artırmalıdır. Yalnız peşəkar kimi özünüdərk uğurlu inkişafı onun məktəbə uğurlu adaptasiyasını təmin edir, yaxud əksinə, məktəbə uğurlu adaptasiya psixoloqun peşə özünüdərk üçün geniş imkanlar açır.

Yekun olaraq, aparılan tədqiqat araşdırmasını aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Psixoloqun məktəb mühitinə adaptasiyası onun peşəkarlıq səviyyəsindən asılıdır.
2. Məktəb mühitinə adaptasiya psixoloqun peşə fəaliyyəti üzrə sosiallaşmasına adekvat olaraq baş verir.
3. Psixoloqun məktəb mühitinə adaptasiyası prosesinin məzmunu şagird və müəllim kollektivi, o cümlədən valideynlərlə apardığı işi əhatə edir.

Məqalənin aktuallığı. Məqalə məktəb mühitində çalışan psixoloqların peşəyə adaptasiya prosesini və bu prosesin əsas şərtlərini araşdırır. Adaptasiya

psixoloqların effektiv fəaliyyətini, pedaqoji kollektiv və şagirdlərlə uğurlu qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən vacib faktordur. Məqalədə peşəkar kimliyin formalaşması, sosial-psixoloji amillər və məktəb mühitinin təsiri geniş şəkildə araşdırılır. Mövzu təhsil sistemində psixoloji xidmətin keyfiyyətinin artırılması baxımından aktuallığını qoruyur və praktik əhəmiyyət daşıyır.

Məqalənin elmi yeniliyi: Bu tədqiqat məktəb psixoloqlarının peşəyə adaptasiya prosesini daha dərin və sistemli şəkildə araşdıraraq, bu sahədə mövcud nəzəri və praktik yanaşmaları genişləndirir. Məqalədə adaptasiya prosesinə təsir edən əsas psixoloji və sosial faktorlar müəyyən edilir, onların təhsilin keyfiyyətinə təsirləri qiymətləndirilir. Həmçinin, psixoloqların peşəkar kimliyinin formalaşması və effektiv fəaliyyət üçün optimal şəraitin yaradılması ilə bağlı yeni metodoloji yanaşmalar təklif olunur. Bu baxımdan, tədqiqat psixoloji xidmətin inkişafı və təhsil sistemində onun daha səmərəli tətbiqi üçün elmi əsaslar təqdim edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti: Bu tədqiqat məktəb psixoloqlarının peşəyə adaptasiya prosesini daha səmərəli etmək üçün praktik tövsiyələr təqdim edir. Məqalədə psixoloqların məktəb mühitində qarşılaşdıqları çətinliklər və onların həlli yolları araşdırılır, psixoloji xidmətin keyfiyyətini artırmaq üçün konkret strategiyalar təklif edilir. Nəticələr, təhsil müəssisələrində çalışan psixoloqların peşəkar bacarıqlarının inkişaf etdirmələri, müəllim, valideyn və şagirdlərlə qarşılıqlı əlaqələrini yaxşılaşdırmaları baxımından əhəmiyyətlidir. Öldə edilən məlumatlar təhsil idarəçiliyi və pedaqoji kadr hazırlığı sahəsində tətbiq edilə bilər.

Təkliflər:

a) peşəkar hazırlıq və inkişaf: məktəb psixoloqları üçün xüsusi adaptasiya proqramlarının hazırlanması və tətbiqi; yeni iş başlayan psixoloqlar üçün mentorluq sisteminin yaradılması; davamlı ixtisasartırma və superviziya proqramlarının təşkili;

b) məktəb mühitinin uyğunlaşdırılması: psixoloqların fəaliyyətini dəstəkləyən məktəb rəhbərliyi və müəllim heyəti üçün təlimlər keçirilməsi; məktəblərdə psixoloji xidmətin strukturu və vəzifələri haqqında maarifləndirmənin aparılması; psixoloqlar üçün effektiv iş mühiti və resurs təminatının yaxşılaşdırılması;

c) peşəkar fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi: məktəb psixoloqlarının fəaliyyətini qiymətləndirən və inkişaf etdirən monitoring sisteminin yaradılması; psixoloji müdaxilə və adaptasiya metodlarının daha da inkişaf etdirilməsi; psixoloqların məktəb kollektivinə integrasiyasını gücləndirmək üçün müxtəlif komanda işləri və seminarların təşkili.

Bu təkliflər məktəb psixoloqlarının peşəyə daha tez və uğurlu adaptasiyasına kömək edəcək və onların fəaliyyətinin effektivliyini artıracaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Cəbraylova, F.A. (2011). Pedaqoji təmayüllü orta ixtisas məktəblərində tələbələrin peşə səriştəliliyinin inkişafının sosioloji təhlili. Təhsilin sosioloji problemləri. Bakı, "Mütərcim", s. 245-306.
2. Əliyev, R.İ. (2007). Etno-psixologiya. Qloballaşma və millilik. Bakı, "Nurlan".
3. Əlizadə, Ə.Ə., Əlizadə, H.Ə. (2008). Yeni pedaqoji təfəkkür. Psixopedaqogikaya giriş. Bakı, ADPU- mətbəəsi.
4. Əmrahlı, L.Ş. (2007). Psixoloji xidmətin əsasları. Bakı, MBM, 283 s.
5. Əmrahlı, L.Ş. (2014). Məktəb psixoloqu. Bakı, MBM, 160 s.
6. Mustafayev, A.M. (2004). Birgə fəaliyyət şəraitində şəxsiyyətlərarası qavrayışın dinamikası. Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru avroreferatı, 22. Bakı.
7. Ahmadov, H. (2022). Education funding system in Azerbaijan as one of the main directions of the state strategy for the development of education. *Universidad y Sociedad*, 14 (6), pp. 333-339 <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000897544600035>
8. Berns, R. (1989). Razvitiye «Ya-kontseptsii» i vospitaniye. Moskva.
9. Qlazkov, D.B. (2002). Dinamika professionalnogo samosoznaniya psikhologa-praktika (psikhosemanticheskiy aspekt). *Prakticheskaya psixologiya*, (6).
10. Druzhilov, S.A. (2010). Osvoeniye studentami modeli professii i professionalnoy deyatelnosti kak neobkhodimoye usloviye professionalizatsii. *Obrazovatelniye tekhnologii i obshestvo*, 13(4), s. 299-318.
11. Dubrovina, I.V. (1991). Shkolnaya psixologicheskaya sluzhba. Voprosi teorii i praktiki. Moskva, Pedagogika.
12. Dubrovina, I.V. (Red.). (2004). *Prakticheskaya psixologiya obrazovaniya* (4-e izd.). Sankt-Peterburq, Piter.
13. Zarzhitskaya, O.A. (2007). Ponyatiye «sotsializatsiya telesnosti» v psixologii. *Psixologiya i shkola*, (3), s.3-24.
14. Zimbardo, F., Lyayppe, M. (2011). *Sotsialnoye vliyaniye* (A. Svetsitskiy, red., Per. s anql.). Sankt-Peterburq, Piter.
15. Xanin, N.L. (1989). Kross-kulturniye perspektivi diagnostiki individualnikh razlichiy. *Voprosi psixologii*, (4), s.118-125.